

a témában, nyelvben, indulatban. Erre a vonásukra figyelmet kell szentelnünk; ablakot nyitnak a lírai teremtés titkos műhelyére. Jelzéseként és bizonyosságul elég, ha elolvassuk az Egy keresztvétel története című írást, ami nemigen rögzít többet, mint egy különös bódulatot, meghatott és megszállott percet, s annak groteszk, anekdotikus kifejeletét – s közben a Szamosvölgyet. A buzgó filológia kiderítette, hogy 1901-ben esett meg a história, Ady 1908-ban írta meg. S ha a novella elolvasása után elővesszük az 1914-ből való A Kalota partján című, fényből és erkölcsből szőtt varázslatos verset, akkor elég alapunk lesz a költői ihletés, fogamzás és teremtés fölött való tűnődéshez.

Ady elutasítja a "csinált-meséket", életes esztétikájában nincs helyük. A csinálás helyett a teremtést választotta: a valóság és a nyelv titkainak fűrkészése útján, a hangsúlyok megnyomásával. Prózaíróként olyan felismerésekhez is eljuttatta kivételes élességű látása, amelyekkel napjaink epikusainak is minduntalan birokra kell kelniük. "Nincsenek véges történetek... Örökös egy folyása az élet. Bajos volna hát belátni, s mi gyöngö szemű emberek ezért aprózzuk föl esetekre. Ígyen csinálunk a nagy folyamatosságból kis történeteket. Ígyen törük az élet nagy harmóniája az emberek ajkán mesékre, csodákra, szenzációkra, anekdotákra, vígjátékokra, regényekre és tragédiákra." – írja 1899-ben. A Vér városa című "elbeszélést" ezzel a jegyzettel vezeti be: "Ez az írás próbája egy készülő, furcsa regénynek, s harcos, katonai szavakkal szölván: részlete egy tereptanulmánynak". Adynál az efféle szóválasztás inkább csak megsejtés eredménye lehetett, ráismerés. Ennek ellenére is: ha mai prózaírodalmunk előzményeire vagyunk kíváncsiak, a ő novelláit is fel kell lapoznunk.

Tény és irodalom. Ady egyszer egy hajnali órán, ittas fővel kijöve a Három Hollóból, felmászott az Operaházat őrző szfinx hátára és lezuhant a kőre, majdnem végzetesen. Az esetet ketten örökítették meg. Az elszenvedője 1907-ben a Vasárnapi Újságban és Krúdy Gyula 1919-ben, a költő temetése után a Nyugatban. Ady írása figyelmeztetést lát a történetben: ne tékozzolja magát az, akit "a Végtelen és a Titok kínozt". Krúdy Gyula a magasba törés és a halálban a legmagasabbra jutás szimbólumát teremti meg belőle, A halál, a visszavonhatatlanság gyászában. "Még kell halnod Ady Endre, hogy mindenki levegye a kalapját előtted, nem egyedül csak a kucséber a Három hollóban."

A két beszámoló együttesen érvényes.

ALEXA KÁROLY

Disputa

Márai Sándor: *Halotti beszéd* verséről

E. E.

Miért éppen a búcsúzás-búcsúztatás legősibb műfaját választja a regényíró-költő? A súlyos szavak nem a fizikai lét befejezéséről szólnak (a vers megírása után még csaknem négy évtizedig élt Márai), nem rokontól, baráttól, valaha élt személytől búcsúzik, de mégis eltemet valamit. A megismételhetetlent, a visszahozhatatlant, a föl nem támaszthatót, a soha többé föl nem támadót; az életformát. A kassai polgár, az Európát becsavargó intellektuel, a Miko utcai lakás ablakából Kosztolányi kertjébe pillantó író attól a múlttól búcsúzik, amelyet ő maga tett múlttá elzárva magát – igaz, saját elhatározásából, makacs önemésztéssel – attól a szellemi léttől, amelyet a nápolyi öbölre vagy a Vezúv klasszikus formájára pillanatva sem tud többé úgy megidézni, hogy otthon érezhesse magát valaha, valahol. A Krisztinaváros nem látszik már a Posilliporól. A vers ugyanis ott született, 1950-ben. Halotti beszéd, de inkább tudósítás a lélek tájairól, az emigrációs lét sivatagából; amikor "a lélek kialszik", mert elporladnak a kapaszkodók, és az emberiség is az iszonyú elporladás veszélyeztettségében él.

N. I.

Talán megkockáztatható az a feltevés is, hogy a műfaj megválasztásában tudat alatti motivációként ott munkált a híres költőtárs, a nagyra becsült művész-szomszéd, a sokat szenvedő példakép: Kosztolányi emléke akár a hihívás, akár a tisztelet okán. Ám a vers pszichológiai megközelítése alapján ez a gondolat elhanyagolhatóan tűnik, bár a keret, a konkrét-élvont jelleg egyidejű érvényesülése, az emberi méltóság megőrzéséhez való ragaszkodás, az ember egyedüli példány-voltának hangsúlyozása (amit már Márai művekben, pl. a Föld, föld...-ben is fellelhetünk) mind-mind igazolni látszanak feltevésünket. De míg Kosztolányi verse a halál árnyékában felzendülő életigenlés, Máraié inkább a szellemi értékpusztulás fölötti fájdalom.

E. E.

Valóban, bár nem csupán az emigrációba kényszerült művész vallomása, hanem egy élethelyzet általánosítása is ez a nem minden erőstékében egyforma esztétikai értékeket felmutató költemény. S egyúttal a XX. századnak egyik alapvető – sajnálatosan az – élményét felmutató confessio is; a kiszolgáltatottság érzéséé. Azért választja talán az ősi műfajt, mert ebbe a monológba belefér a litániák belenyugvó szomorúsága, de az önmagával, sorsával vitatkozó szenvedő lélekdrámája is.

N. I.

A versnek csak kerete a halotti beszéd (az elsp és az utolsó két sor). Elindít és lezár az ősi szavakkal, amit pedig közöttük van: emlékezés, szorongás, lázadás, belenyugvás. A cím jelzője – a halotti – jelképesen is és valóságosan is értelmet nyer. Kétféle kettősség vonul végig a költeményen; az emlékek és az emigrációs lét kettőssége, valamint a szellemi kiüresedés és az emberi pszichésnek elkerülhetetlensége. Tanár az elkerülhetetlenség-tudat a legtragikusabb a műben, az igék megválasztása is ezt sugallja; az élettől megfosztottság, a lassú kínos szétesés kifejezései (foszlik, szakadoz, elporlad, elszakad). Ezek a kifejezések a vers elején és végén is előfordulnak, mintegy a Halotti beszéd szövegét igazolandó. A gyökerétől elszakított, de új biztonságot nem találó művész még a szép halál látomásával sem vigasztalódhat.

E. E.

Igen, a gyökerek; valójában az egész magyar kultúra. Babits és Krúdy, Arany és Ady, Babits, Tompa, Vörösmarty sorai, Bartók zenéje, Rippl-Rónai színei és végül az a polgári életforma, amit a vers végén konkrétan meg is nevez, aminek hátterét a Mikó utca gesztenyefái szimbolizálják. Szellemi emlékek ezek, még a Margit-sziget is inkább szellemi térség, mint földrajzi fogalom. Itt elhisszük azt az anakdotát, amely szerint az emigránsok úgy múltatták az időt, hogy felidéztek a Nagykőrűt mellékutcait és a kávéházak főpincéireinek nevét.

N. I.

De talán a legsúlyosabb értékvesztésként nyelvünk pusztulását éli meg a költő. Nyelvünkét, amely identitástudatunk legfőbb eszköze, ugyanakkor gátja is európaizálódásunknak, világpolgárrá válásunknak. A költő számára kétszeresen is tragikus a rádöbbenés; az anyanyelv sem őri már színtét, ízét, hangulatát:

„...a drága szavak

Elporladnak, elszáznak a szájadlat alatt.”

A szónak még él talán a jelentése, de aurája, holdudvara már szertefoszlott. Ennek az első, meditatív résznek lezárásaként következik az előbbi gondolat újabb fokozása, a szellemi elidegenedés tragikus sora: „...lehull nevedről az ékezet.”, a pici jel, ami még a múlt volt, a költődés, az odatartozás. Ezt a rádöbbenést az idealak jelen ideje még fokozza; a jelenidejűség itt valóságos befejezettséget bizonyít.

E. E.

A vers főntebb említett kettős vonulata egyetlen főmotívummá ötvöződik, amelyet egyformát motívál az egyén kiüresedése és a félelem az emberiség szörnyű pusztulásáról, az atomhaláltól. Ez a főmotívum a magány. Mintha Márai írásait olvasva állandóan éreznék ezt a magaválasztotta toronyba vonulást. De ezt itt más szenvedés; az „ott”-tól, a régítől már elszakadtak a szálak, az „itt”-hez nem kötődnek újak, és nem is fognak soha. Vagy ha igen, csak országhoz, és nem hazához.

N. I.

Érdemes azon is elútnódnunk, hogy a vers megírása idején még Olaszországban élő költő miért éppen amerikai környezetben vall az otthonra találás lehetetlenségéről. Hiszen veszélyes lehet sablonok, közhelyek alapján megítélt világidegenségről elhiteni, hogy személyes élmény. Igaz, Amerika a lehetőségek, az újrakezdés, a siker esélyeivel kecsegtető földrész, amely egyszerre kényszer és menedék az olyan európai számára, aki lehetetlennek érzi helyzetét otthon. Híres ez a föld az idegenek iránti toleranciáruól is, ezért maradt meg ott Márai több mint három évtizedig (1957-től állampolgáraként tragikus és titokzatos haláláig, 1989-ig). Ám azt is érzi a költő, hogy a lélekben már választott új „haza” foszthatja meg leginkább azoktól a polgári hagyományoktól, amelyek révén hazájához kötődhet az ember. Nagy ára van tehát a lelki szuverenitásnak!

E. E.

A vers második részében a jelen, a „most” lelki kopárságának kifejeződéséé lesz a vezérszólam. A hangulat is változik; a hosszú, dallamos sorokat töredezetten váltják fel – a drámaiság hordozójaként –, megszakítva a litániás folyamatosságot. Perlekedés már ez a megmáshatatlannal, a maga választotta kilátástalansággal. Hol van már a kassai gyerekkor, az európai csavargások, a budai hangulat? A teljes széthullás, egy új, de sohasem megszokható életforma idegensége, a „Mindén Egész eltörött” szomorú tragikumuma maradt helyette. Ez a drámaiság a hosszabb-rövidebb mondatok váltakozásában, az önmegszólító kérdésekben, a klasszikus ma-

gyar versnek töredékes idézésében van jelen. Izgatottságában, szinte rapszódikus váltásaiban a költeménynek talán a kevésbé sikerült része ez, a költői sorokra mintha a perlekedés fésületlenebb megfogalmazásai ülnének, de ezzel lesz hiteles a pszichológiai dráma. Itt még lázadni próbál a sors ellen, még ott a remény: "Az nem lehet, hogy annyi szív...", de utána ott a lemondó válasz is: "...Maradj nyugodt. Lehet."

N.I.

A fegyelmezett panasz talán stoikusnak, már-már cinikusnak tűnik, holott folyton átsüt rajta a tehetetlenségből, kiszolgáltatottságból adódó erős indulatiság. Így válik a vers érzelmi lázadásá a reménytelenség ellen. Az emlékekezés sorai mennyivel nyugalmasabb léptékűek, mint a jelen félelmet idéző, pattogó, kemény sorok.

E.E.

A költemény másik csúcspontja ez: "A rádióaktív hamu mindent betemet." – az ember és az emberiség viszonya a senkit, semmit nem kímélő pusztulástól. Itt olvad a vers két főmotívuma egybe; az egyén elmagányosodása, az ember kitaszíttottsága és a művész lélekvesztettségé az egyik; a világ, az emberiség fenyegetettségé, az iszonyatos pusztulás látomása a másik. És így kapnak értelmet az évezredek sorok. A Halotti beszédből idézett gondolatok egy mai tragédia, világhatásútrófa félelmetes látomásává lesznek; "lme, por és hamu vagyunk."

N.I.

Ezzel a költemény től is lép az egyedi sors siratásán, általánossá emeli a tragédiát. Már az emigrációs sors sem egy kitaszíttottság, hanem az emigránsok általános otthontalansága. Kitágul a külső világ; Ohio, Thüringia, Ausztrália fogadja be (valóban befogadja?) az észet, a litván, a román, a magyar sorsokat. De valójában már csak a sír fogadja be; az afrikai, a mexikói. A szavak, a szóhasználat is ezt sugallja; a sír, fejfa, sírás, nyög, hörög, koporsó, pribék, halott. A versritmus zaklatottá válik (háromszor fordul elő a "túrd"), és a második személy vezet el a verszárlathoz.

E.E.

A szabálytalan versforma, a suta kétüteműség, a zökkenett ritmus, a néhol szinte fájdón egyszerű páros rímesség időnként megkérdőjelezi a versforma esztétikai színvonalát. Az a Mára, akinek prózája tiszta zene (Farkas Ferenc szerint áriákat írt) – csupán egyetlen töredékmondatot hoznék példaként a Csutora című regényéből; "...s végül alig lobbant már a kibővült kör peremén a cikázó fekete folt." – tehát ennek a Márainak a lírája csaknem visszalépésként hat a magyar irodalom folyamatában, s csak a vallomás szuggesztív ereje mentheti meg, s billentheti át az értékes művek világába.

N.I.

A befejezésben aztán visszatér az emlék, újra egyszemélyűvé válik a költemény. Ez a szó vezet be a zárórész; emlékeid: hajfűrt, fénykép, költemény, majd a legfájóbb: a Mikó utca gesztenyefái. Nem tud ezektől Mára elszakadni, és nem tud a szellemi kötődéstől sem:

"És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet."

Ezután ismét a világpusztulás iszonyata jelenik meg, látomássá emelve a költemény szelíd, belenyugvó sorait:

"És elszáradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk."

Nemcsak a rímek csengenek össze, hanem a verssorok hordozta gondolat is rímel a pusztulás látomására. A lélek lázadása ez, nem belenyugvás. A szelíd sorok egy vízió zárógondolataivá lesznek, és hiába a ritmus nyugalma, a sorsába beletörődni alig-alig tudó európai művész zaklatott búcsúja ez a visszahozhatatlan múlttól.

E.E.

Így élnek tovább a majd évezredek műfajok. A Halotti beszéd, "az első magyar nyelvemlék" iskolás definíciója itt már nemcsak a műfaj feltámadása, nemcsak újrafogalmazása a sokszázados szövegnek, hanem a szenvedő művész önvallomása kitaszíttottságáról, nosztalgiairól, szenvedésről, belenyugvásról, lázadásról. És ettől lesz élő ez a szöveg. Ettől lesz hiteles.

Halotti beszéd

Látjátok feleim szem'ekkel, mik vagyunk.

Por és hamu vagyunk.

Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek.

Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?...

Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat.

A halottnak szakállá nőtt, a neved számadat.

Nyelvünk is foszlok, szakadoz és a drága szavak

Elporlanak, elszáradnak a szájpadlat alatt.

A "pillangó", a "gyöngy", a "szív" – már nem az, ami volt,

Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt
 És megértették, ahogy a dajkaéneket
 A szunnyadó, nyűgös gerek álmában érti meg.
 Szívverésünk titkor beszéd, álmunk zsványoké,
 A gyerekek Toldit-t olvasod és azt feleli: oké.
 A pap már spanyolul morogja koporsókn felett:
 "A halál gyötrelmei körülvettek engemet!..."
 Az ohioi bányában megbicsaklik kezed,
 A csákány koppan és lehull nevédről az ékezet.
 A tyrreni tenger zúgni kezd s halod Babits szavát,
 Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát.
 Még szólnak és üzennek ők, mély szellemhangokon,
 A tested is emlékezik, mint távoli rokon.
 Még felkiáltasz: "Nem lehet, hogy oly szent akarat..."
 De már tudod! Igen, lehet... És fejtéd a vasat
 Thüringiában. Posta nincs. Nem merek írni már.
 Minden katorga jeltelen, halotttért sírni kár.
 A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
 Látnivaló, unatja a sok okmány és pecsét. -
 Havi ezret kap és kocsi. A Mistress s a baby
 Fényképe áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
 Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
 Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad szelleme?
 "Az nem lehet, hogy annyi szlv..." "Maradj nyugodt. Lehet.
 Nagyhatalmak cserélnek majd hosszú üzenetet.
 Te hallgass és figyelj. Tudjad, már él a kis sakál,
 Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál.
 Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved
 A mexikói fejfán, hogy ne is keressenek.
 Még azt hiszed, élsz?... Valahol?... És ha máshol nem is,
 Testvéreid szívében élsz?... Nem, rossz álmom ez is.
 Még hallod a hörgő panaszt: "Testvért vestvér elad..."
 Egy hang aléltan közbeszól: "Ne szóljon ajakad..."
 Még egy hörgő: "Megutálni is kénytelen legyen."
 Hát így. Keep smiling. És ne kérdjed senkitől: miért?
 Vagy: "Rosszabb voltam, mint ezek?..." Magyar voltál, ezért.
 És ész voltál, litván, román... Most hallgass és fizess.
 Elmúltak az aztékok is. Majd csak lesz, ami lesz.
 Egyszer kiás egy nagy tudós, mint avar lófejet,
 A rádióaktív hamu mindent betemet.
 Tűrd, hogy már nem vagy embert ott, csak osztályidegen,
 Tűrd, hogy már Nem vagy ember itt, csak szám egy képleten,
 Tűrd, hogy az Isten tűri azt savad, tajtékos ég
 Nem küld villámot gyújtani, hasznos a bölcsesség.
 Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvédet,
 Köszönd a koporsóban is, ha van, ki eltetted.
 Őrizd eszelősen néhány ejzödöt, álmodat,
 Ne mukkanj, amikor a boss megszámolja fogad.
 Szorongasd még a bugyrodát, rongyaidat, szegény
 Emlékeid: egy hajfűrtöt, fényképet, költeményt -
 Mert ez maradt. Zsugorian még számbaveheted
 A Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet,
 És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet,
 És már nincs, akinek a hóhér eladja a kötelet,
 És elszáradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk,
 Látjátok feleim szem'ekkel mik vagyunk?
 Íme, por és hamu vagyunk.

(Posillipo, 1950.)

ERDÉLYI ERZSÉBET – NOBEL IVÁN